

TARJIMASHUNOSLIKDA SIYOSIY MATN VA TERMINOLOGIYA

Sadaddinov Azimboy Erkin o'g'li

*Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti " Xorijiy til va adabiyoti"
yo'nalishi Ingliz tili o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarjimashunoslik va uning sohalari haqida ma'lumotlar berilgan. Tarjimashunoslikni xarakterli ravishda matnni aniq soʻz va iboralar bilan ta'minlashning aniqlik tuzilmalarini yaratish va olib borilgan tadqiqotlar haqida qayd etilgan. Shuningdek, siyosiy matnlar va terminologiyalar bo'yicha fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv tilshunoslik, tarjimashunoslik, pragmatika, tipologiya, matn, tarjima

Ko'pgina manbalarda tarjimashunoslikni asosan ikkita soha, pragmatika va kognitiv lingvistika bilan o'zaro yaqin va bog'liq holda e'tirof qiladi. Ammo bu taklif barcha tarjimashunoslik muammolariga yechim bo'la oladigan pragmatik "kalit" vazifasini o'tay olmaydi, xususan bir necha yil oldin Ernst-August Gutt bunga yaqin yondashuvda faoliyat olib borgan. Bunda tarjimoni kognitiv tilshunoslik yoki kognitiv psixologiya doirasiga kiritishga urinish bo'lmagan. Ushbu rad etishlarning muayyan sababi bo'lgan. Tarjima bu ko'proq elektrik, ko'p qirrali va bir qismdan iborat emas degan nazariyani ilgari surgan. Uni odatda qo'llaniladigan ma'noda tushunishga urinish, uni o'z-o'zidan o'rganish obyekti sifatida tavsiflash orqali ishlashga imkon beradi. Bu esa urinib ko'rishga arziydigan jarayon. Ba'zi bir holatlarda, zamonaviy tarjimonlik ilmida semiotika asosi va madaniy ustunliksiz tadqiq qilish fikrlarni tushunishni qiyinlashtirib yuboradi. Tasvirlovchi bizga taqdim qilgan muhim tushunchalarni qoldirmasdan bu holatni oldini olish zarur. Bu borada keng ma'noda bir-biriga bog'liq va foydali nazariy fikrlarni rivojlantirish mumkin. Bu holat tarjimonlikni pragmatik jarayon sifatida qabul qilish orqali boshlanadi va "prima facie" kabi yondashuvlar samara berishi kutiladi. Xususan badiiy asar tanqidchilari tomonidan qo'yilgan talablarga ko'ra "tarjimonlik nutqi amaliyoti" da bir qancha foydali tomonlar bor ekanligi taxmin qilinmoqda. Tarjimashunos olimlar tarjimashunoslikni xarakterli ravishda matnni aniq soʻz va iboralar bilan ta'minlashning aniqlik tuzilmalarini yaratish va qolipga solish yo'lini izlash deb biladi. Ushbu tarjima faoliyatida so'zlarni tanlash va tushunish jarayonlarini hal qiluvchi «tarjima aralashuvi»ni amalga oshirishni nazarda tutadi. Bu jarayonda yangi lug'at (tarjima) kuchga kirishi uchun tegishli lingvistik, matnli va dunyoviy bilimlarini

yig'ish shaklida bo'ladi. Bu jarayon kognitiv tilshunoslar tomonidan nutq mahsuli bo'lgan fikrni asoslashga urinish yoki, «ortiqcha yuk va qayta konfiguratsiya» sifatida tavsiflashni xohlaydi. Tarjimaning «manbaga asoslangan maqsadga yo'naltirilgan» va «matndan oldingi matndan keyingi» jihatlari semantik mahsuldorlikning kognitivistik nuqtai nazari bilan kontseptual yoki ramziy ma'noga asoslangan holda bog'lanishi mumkin bo'lgan qarama-qarshiliklarni taqdim etadi; madaniy ta'sirlar ham shunga o'xshash tartibda farqlanishi mumkin. Bu esa kognitiv tarzda madaniy yondashuvlarning tarjimonlik bilan birlashishiga yordam beradi. Birlashtirishdan tashqari, turli tushunchalarda bu yondashuv tildan foydalanganimizda umumiy ma'noda ijodiy elementni aniqlab beradi. Bu zamonaviy tasviriylilik va an'anaviy sodiqlikdan ko'ra birinchi va ikkinchi til o'rtasidagi tarjimonning ahamiyatini tan oladi. Tarjima tadqiqotida tarjimaning uchta asosiy modeli qo'llaniladi.

Birinchi, qiyosiy model bo'lib, u tarjimalarni manba matnlari bilan yoki parallel (tarjima qilinmagan) matnlar bilan moslashtiradi va ikkalasining o'zaro bog'liqligini tekshiradi. Ushbu model qarama-qarshi qiyoslash tadqiqotlarda yaqqol ko'rinadi. Ikkinchisi, jarayon modeli, bu vaqt o'tishi bilan tarjima jarayonining turli bosqichlarini xaritada aks ettiradi. Ushbu model kommunikatsion yondashuvlar, shuningdek ba'zi protokol yondashuvlari bilan ifodalanadi. Uchinchi, o'zgaruvchan model bo'lib, bunda tarjimalar avvalgi holatlardan kelib chiqqan holda ham, kitobxon yoki tinglovchi va madaniyatlarga ta'sir ko'rsatadigan tarzda ham tavsiflanadi. Shuningdek jahon tarjimashunosligida to'rtta standart (izohlovchi, tasvirlovchi, tushuntiruvchi va taxmin qiluvchi) gipotezalar qayta tarjima qilish hodisasiga asoslanib bayon qilinadi va tasvirlanadi. Faqatgina o'zgaruvchi model to'rt turga ham mos kelishi mumkin va bu tarjimashunoslikda kelajakdagi dinamik rivojlanish uchun eng samarali modeldir. Tasvirlovchi gipotezalar (masalan, universallik yoki qonunlar haqidagi bayonotlar) tushuntirish kuchiga ega bo'lishi mumkin, ammo deyarli barcha sababiy ta'sirlar tarjimonning ongi orqali, ma'lum bir vaqtda tarjimon tomonidan qabul qilingan qarorlar orqali filtrlanadi. Tarjima tipologiyasi bo'yicha an'anaviy fikrlarning aksariyati ikkita bir-biriga qarama-qarshi yo'nalishdan iborat bo'lib, «erkin va so'zma-so'z» bo'lgan tarjimalardir. Ushbu farqning zamonaviy talqini Nyumark (1981) tomonidan semantik va kommunikativ tarjima asosida taklif qilingan. Semantik tarjima literal tarjimaga yaqinroq bo'lib, u asl nusxaning ma'nosi va shakliga eng maqbul ustuvor ahamiyat beradi va diniy matnlar, huquqiy matnlar, adabiyotlar, rasmiy nutqlar kabi yuqori mavqega ega bo'lgan matnlarning tarjimalariga

mos keladi. Kommunikativ tarjima erkinroq bo'lib, yuborilgan xabarning samaradorligiga ustuvor ahamiyat beradi. U o'qish va tabiiylik kabi omillarga e'tiborni qaratadi va asl nusxaning ma'nosi bilan unchalik bog'liq bo'lmagan «pragmatik» matnlar tarjimalariga mos keladi. Bularga reklama, sayyohlik risolalari, mahsulot tavsifi va ko'rsatmalari, qo'llanmalar kabi matnlar kiradi. Ushbu turdagi farqlanishning asosiy muammosi — so'zma-so'zlik, yaqinlik yoki masofa, va erkinlik darajalaridadir. Uning bitta maqsadli yechimi matndan matngacha bo'lgan turli xil o'zgarishlarni (siljishlar, strategiyalar) tahlil qilish va hisoblashdir. Tarjima tipologiyaning biroz boshqacha turi Juliane Xaus tomonidan taklif qilingan bo'lib (1977): yashirin va ochiq tarjimalardir. Yashirin tarjimalar — bu o'quvchilarga tarjimonlar ismi sharifining ma'lum qilinmasligidadir. Boshqacha qilib aytganda, ular shu qadar tabiiy tarjima qiladilarki (va ehtimol, ular juda erkin tarjimalardir), tarjima qilingan matn asliga qaraganda unchalik farq sezilmaydi. Bunga reklama, texnik matnlar, gazeta matnlari misol bo'la oladi. Boshqa tomondan, ochiq tarjimalar aniq tarjima bo'lib, ular manbalar madaniyati bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Bunga siyosiy ma'ruzalar, she'rlar, va'zlarning tarjimalari misol bo'la oladi. Elektron matn tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, yashirin tarjimalarda tarjima qilinmagan, parallel matnlarga nisbatan statistik jihatdan turli xil taqsimotlarga ega bo'lgan lingvistik xususiyatlar bo'lishi mumkin. Shunday ekan hatto yashirin tarjimalar ham asliga qaraganda matn jihatidan farq qilib, tarjima qilingan matnlarda umumiy xususiyatlar bo'lishi mumkin ekan. Shunga o'xshash farq Nord tomonidan aniqlangan (masalan, 1991), u hujjatli va instrumental tarjima o'rtasida qarama-qarshilikni o'rnatgan. Hujjatli tarjima boshqa matnning hujjati bo'lib, u yana bir matnning ochiq tarjimasi. Bu boshqa bir nutqning hisoboti singari namoyon bo'ladi va o'zlashtirma gap kabidir. Instrumental tarjima esa o'z-o'zidan aloqa vositasi sifatida ishlaydi, u asl matndan mustaqil ravishda ishlaydi va u o'z xabarini qay darajada ifodalaganiga qarab baholanadi. Demak, instrumental tarjima biroz to'g'ridan-to'g'ri nutqga o'xshaydi. Masalan, kompyuter qo'llanmasining tarjimasi shunga misol bo'lib, unda o'quvchi kompyuterni qanday o'rnatishni va undan qanday foydalanishni tushungani muhim ahamiyatga ega va matnning asl nusxasini maksimal darajada aniq ifodalash shart emas. Matn turlari tanishtirilganda tipologik muammo yanada murakkablashadi. Reisig va Vermeer (1984) tarjima usuli muayyan matn turiga, shuningdek tarjima maqsadiga bog'liqligini ta'kidlab o'tadilar. Reisig to'rtta asosiy turni taklif qilib, ularning dastlabki uchtasi juda an'anaviy: informatsion matnlar, ekspressiv matnlar, operativ (ya'ni ishontiruvchi, ko'rsatma beruvchi) matnlar va audio-vizual (multi-media) matnlaridir. Masalan, dublyaj va subtitr audio-vizual

tarjimaning asosiy turlaridir. Biroq, biz matn turlarining tasniflarini tarjima turlari tasniflari bilan aralashtirib yubormaslik uchun ehtiyot bo'lishimiz kerak, chunki juda ko'p terminologik o'xshashliklar mavjud. Masalan, «Injil tarjimasi», «badiiy tarjima» yoki «she'riyat tarjimasi» kabi yorliqlar haqiqatan ham matn turlarini — tarjima qilinayotgan matn turini nazarda tutadi.

Tarjimashunoslikda siyosiy matn va terminologiya, siyosiy muloqotlarda va diplomatik munosabatlarda juda muhim ahamiyatga ega. Siyosiy matnlar va terminologiyalar, siyosiy tushunchalar va qarorlarni to'g'ri tushunish va o'z ma'nosini buzilishiga yordam beradi. Bu esa siyosiy muzokaralar va munosabatlarda muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Азатова, Н. А. Tarjimashunoslikda matn va tarjima turlari masalalari / Н. А. Азатова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2021. — № 12 (354). — С. 311-313. — URL: <https://moluch.ru/archive/354/79245/> (дата обращения: 06.02.2024).

2. Abduvahob Madvaliyev, Ne'mat Mahkamov, Shuhrat Ko'chimov, Zuhra Mirahmedova, Akmalxo'ja Saidno'monov "Ijtimoiy-siyosiy terminlarning qisqacha izohli lug'ati". Sahhof, 2021.

3. Biturayev O'. B. "Siyosatshunoslikka kirish". Toshkent, 2017.

4. Ibrohim Yo'ldoshev, O'lmas Sharipova "Tilshunoslik asoslari". Toshkent, 2007.